

Édesapámról, Pröhle Jenőről

A nagy elődök pályaképeinek felidézése hasznára lehet a mai generációnak, mert hinnünk kell abban, hogy az elkövetkező években sikerül visszaállítani azoknak az értékeknek a rangját, amelyek a mai könnyörtelen világban elsikkadni látszottak. Ezért a Bod Péter Társaság kezdeményezése a múlt értékeinek, az iskolai könyvtárügy emlékeinek összegyűjtésére dicséretreméltó.

*

Ki volt Pröhle Jenő?

– „*a huszadik századi Sopron jeles tudósa és felejthetetlen pedagógusa, a soproni szellemtörténetnek, kultúrtörténetnek legjobb művelője és egyben a szellemi mozgalmak meghatározó alakja*” (1), aki

– „*Értékes tudományos munkát végzett mint klasszika-filológus, mint irodalomtörténész, pedagógus, könyvtáros és mint soproni helytörténész egyaránt*” (2).

Mielőtt számba vennénk, hogy az említett területeken milyen tevékenységet fejtett ki, tekintsük át életének főbb eseményeit.

1909-ben született Sopronban értelmiségi családból. Édesapja nemzetközi hírnévű teológia professzor, több külföldi egyetem díszdoktora, anyai nagyapja az evangélikus líceum tanára. Szilárd protestáns alapú puritán nevelést kapott. 1927-ben színjelesen érettségizett az evangélikus líceumban. Egyetemi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte latin–görög szakon. Azonnal felvették a nagyhírű Eötvös Kollégiumba, ami önmagában is sokat jelentett. Ez a tagság egész életére meghatározó volt számára. Hogy milyen kiváló képességekkel rendelkezett, álljon itt néhány idézet Moravcsik Gyula és Szabó Miklós klasszika-filológia professzorok jelentéseiből...

– „*A III. évesek közül a legkiválóbb Pröhle Jenő görög–latin szakos. Széles körű érdeklődése, tudományos hajlamai, philológiai érzéke, szép ismeretei Pröhlét kiemelik társai közül s a legszebb reményekre jogosítanak...*” (3);

– „*... Minden reményünk megvan tehát, hogy Pröhle a fiatal classica philológiai generációnak olyan tagja lesz, aki tudományos téren is ki fog tűnni.*” (4);

– „*Pröhle Jenő IV. éves görög–latin szakos a legszebb eredménnyel fejezte be tanulmányait. Személyében egy alapos nyelvi és tárgyi ismeretekkel rendelkező, kiválóan képzett klasszikus-filológus távozik a kollégiumból, akinek tudományos hajlamai és metodikai ismeretei azt a reményt keltik, hogy vele még a tudományos szakirodalom terén találkozni fogunk.*” (5);

– „*Pröhle Jenő a legkomolyabb és legtehetségesebb ifjak közé tartozik, akikkel az utóbbi években megismerkedtem. Igen finom nyelvteljesége van, philológiai hajlam, szabatosság és leleményesség jellemzik...*” (6);

– „Könnyen és biztosan olvas görögül, a legnehezebb szövegben is megállja a helyét. Rendkívül finom és éles gondolkodása és szorgalma a tudományos pályára teszi alkalmassá!” (7);

– „Ő volt az utóbbi években kikerült legjobb class. philologusunk, akétől a jövőben is kitűnő munkásságot várhatunk.” (8).

1933-ban szerzett tanári oklevelet, de csak néhány hónap után sikerült „óradó tanár”-ként elhelyezkednie alma materében, a soproni evangélikus líceumban. Újabb négy év telt el, amíg megkapta „rendes tanár”-i kinevezését. Kezddő tanárként főleg latint, az első években görögöt tanított. Elkezdett olaszul tanulni, és elmélyítette angol tudását. A harmincas években többször járt Ausztriában és Olaszországban turistaként.

Mint fiatal tanár már 1934-ben bekapcsolódott az iskola 67. sz. cserkészcsapatának munkájába parancsnokként. „1941-ig vezetésével a csapat minden évben táborozott... kiváló érzékeléssel válogatta, nevelte a fiúkat is vezető feladatokra... Vezetése alatt a csapat létszáma 40-60 fő körül mozgott” (9) „Bemutatkozása történelmi fordulat volt. A cserkészdalokkal kezdte. Nehezen, higgadt megfogalmazással beszélt az ún. cserkésznoták ijesztő nivójáról. Majd belenyúlt a zsebébe, előhúzott egy kisformájú sárgásbarna dalfüzetet... A mi csapatunk csak népdalt énekelt. Mindig és mindenütt. Pröhle Jenő nélkül dehogy ballagott volna a mi osztályunk először a magyar iskolatörténelemben azzal a felejthetetlen székes népdallal.” (10)

A harmincas évek során – kényszerűségből – többször vett részt rövidebb-hosszabb ideig fegyvergyakorlatokon, katonai tanfolyamokon és hadi szolgálton. 1942 áprilisától 1943 áprilisáig összekötőtiszti és segéd-tiszti beosztásban a keleti fronton szolgált tartalékos tiszti rangban. „Az együttműködés szellemében szervezte, fogadta és fogadtatta meg a voronyezsi áttörés közvetlen közelében, hogy alakulatának maradék törzsét és maradék légénységét elgyötörten, betegen élve vagy halva, egy szálig hazahozzák magyar földre.” (11) Bátor katonaként – bajtársai szerencséjére is – teljesítette célkitűzését. 1944 novemberében az I. kiképző tüzérezisztály keretében Németországba vitték, ahol angol fogságba került. Másfél évet töltött egy észak-angliai táborban, ahol szabadidejében angolul és oroszul (!) tanult, valamint tartotta a lelket bajtársaiban. Az 1961. évi könyvhét soproni megnyitóján a Liszt Ferenc Klubban elmondott beszédében így emlékszik erre:

„Ma örülünk, hogy dúskálunk a könyvekben, szép és jó könyvekben, régiekben és újakban. Ellenétül hadd szóljak életem egy olyan szakaszáról, amely alatt legalábbis magyar könyvek szempontjából – vésszes könyvszegénységben szenvedtem, majdnem a Gutenberg előtti állapotba vetve vissza. A második világháború vége egy északangliai táborban talált, huszonketten voltunk magyar tisztek, egy csöpp a többzernyi német hadifogoly tengerében. Nem állíthatom, hogy társaim túlságos irodalmi fogékonysággal megvert emberek lettek volna, sőt... Nos, tíz hónapon keresztül a 22 magyar anyanyelvi olvasnivalója – szórványosan kapott újságokon kívül – két darabból állt: az egyik köpenyem ujjában kelt át a csatornán, **Arany János Toldijának** egy tűzfilléres példánya, a másik egy fiatal zászlós podgyászában: a **Vörös és fekete** magyar fordítása. Ebben az elvonó kúrával felérő helyzetben nem volt senki a huszonkét magyar közt, aki a **Toldit** és a **Vörös és fekete**t legalább kétszer el ne olvasta volna, volt, aki ötször is. Ma is előttem van a kép: milyen szemérmes-szé-

gyenlősen somfordálnak hozzám társaim újra meg újra elkérni a lassanként lapokra széthulló **Toldit** és közben elnézést kérő, de csillogó szemmel mentegetőznek: sohasem hittem volna, hogy a **Toldi**, az iskolák elcsépelet kötelező olvasmánya, olyan óriási remekmű és ugyanakkor milyen vonzó olvasmány. Hiszem, hogy a **Toldit** nem a könyvség nöttette nagyra és engedjék meg hallgatóim, hogy a tanulságot e bevezető egyetlen propagandista mondatával vonjam le: emeljék le polcukról és olvassák Arany Jánost is! És mint öreg olvasó, elárulok egy titkot: legjobb ízű az olvasás akkor, ha olyat olvasunk, amit könyv nélkül is tudunk.” (12)

Az angol hadifogságból szabadulva a lehető leghamarabb igyekezett családjával együtt hazaindulni. 1947 novemberében a területileg illetékes egyházmegye püspöke, D. Kapi Béla megbízta az evangélikus líceum vezetésével, „majd... a főiskolai nagybizottság Próhle Jenőt egyhangúlag igazgatóvá választotta, a Kerületi Közgyűlés pedig ezt áldáskívánsággal tudomásul vette.” (13)

Az államosítás előtt ő volt az evangélikus líceum utolsó igazgatója, majd a fordulat után 1950 augusztusáig az állami iskola első igazgatója. 1952. szeptember 27-í keltezésű önéletrajzában így ír erről az időszakról:

„Minden igyekezettel a háború által sújtott iskola felemeléséért dolgoztam... Az 1948. július 1-én történt államosítás után.. törekedtem a rám háruló feladatoknak minden irányban megfelelni, de egyre erősebben éreztem az igazgatóság adminisztratív terhének nyomását, másrészt az igazgatóság elvont az ifjúsággal való közvetlen foglalkozástól, a tanítástól. Ezért az igazgatóság alól 1950 augusztusában történt felmentésemet tényleg felmentésnek éreztem, amely visszaadott a tanári pálya elsődleges műhelyének, a tanteremnek.” (14)

Milyen finom utalás a valódi okokra!... Ekkor már angolt és orosz tanított, eredeti szaktárgyainak – a latin és görög nyelvnek – oktatására később sem igen volt lehetősége. 1949-től részt vett az orosz nyelvi szaktanári átképzésben. 1952-ben jeles eredménnyel szerzett orosz nyelvi szaktanári képesítést, és iskolájában orosz nyelvi tanári tanulókört is vezetett.

Bár az iskola 1944/45. tanévről szóló évkönyve szerint munkakörébe már a háború előtt is beletartozott a könyvtár kezelése – ő volt a „líceumi nagykönyvtár őrre” –, 1953. december 10-től kapott függetlenített könyvtárosi besorolást. Ez számára nem jelentette a tanári pálya feladását. 1969-ig, nyugdíjba vonulásáig ellátta mindkét feladatot, sőt azután is, 1983 elejéig tevékenykedett a könyvtár és az iskola javára. 1986. május 31-én hunyt el Sopronban hosszas betegeskedés után.

Milyen is volt ez a több mint négy és negyedszázados iskola, amelynek egész életét szentelte? A város hagyományainak megfelelően a kezdetektől békésen integrálta elsősorban a dunántúli evangélikusságból toborzódott magyar és német ajkú diákságot. Az 1557-es alapítástól 1681-ig a város, majd az 1948-as államosításig az egyház gyakorolta felügyeletét. 1558-ban nyílt meg a kezdeti Főtanoda utódként, a mai helyén, a Széchényi téren az új iskola, melyet ettől kezdve neveznek líceumnak. A líceum hagyományos neve főiskolai jellegre utal. Az 1681-es soproni országgyűlés, majd a II. József által szentesített türelmi rendelet nyomán liberálisabb vallási légkör teremtődött. Így – megelőlegezve az ökumenét – az iskola fogadta a más vallású diákokat is. Az is markánsan jelzi a kulturális légkört, hogy a felvilágosodás századában az országban elsőként itt alakult

irodalmi diáktársaság a neves költő és pap, Kis János lelkes összefogásával Magyar Társaság néven, amelynek komoly szerepe volt a diákok irodalmi érdeklődésének formálásában és olvasottságának színvonalában. A múlt század elejéről fennmaradt dokumentumok szerint Petőfi, Arany, Katona és Vörösmarty műveit röviddel megjelenésük után ismerték, szavalták, a köteteket salátává olvasták. A líceumból vált ki 1858-ban az Evangélikus Tanítóképző és 1892-ben az Evangélikus Teológiai Akadémia. Az Evangélikus Tanítóképzőt – amely 1948-tól államiaként működött – 1957-ben szüntették meg, az Evangélikus Teológiai Akadémia pedig 1951 ősztől Budapesten működik. Hadd idézzem egy öregdiák, *Madas András*, c. egyetemi tanár, volt mezőgazdasági miniszterhelyettes levelét, melyben egy találkozó élményein tűnődve vall iskolájáról:

„Maradandó hatással volt rám a májusi licista találkozó; sohasem éreztem még ilyen világosan, hogy mennyire humánus és éppen ezért mennyire maradandó értékű volt az a szellem, melyet a Líceum intézménye és tanári kara mint testület képviselt a két világháború között. Ami akkor természetes volt, az ma látszik, milyen nehéz feladatot jelentett, és pedig úgy nevelni hazaszeretetre, hogy ebben soha sem lehetett jelen más népek, vallások, felfogások elleni gyűlölet, vagy akár csak türelmetlenség. Bizony jó lenne visszanyúlni a líceum oktatási és nevelési hagyományaihoz, mert azok a jelen számára is példamutatóak.” (15)

A nagy múltú intézmény könyvtára, amely két különálló egységből állt, több mint 300 éves múltra tekint vissza. Az egyik az ún. „konventi” könyvtár, mely a helyi evangélikus gyülekezetet és lelkészeit szolgálta, a másik a „bibliotheca scholastica”, a gimnázium könyvtára. Az előbbi 1666-ban alapították, az utóbbi már az iskola alapításakor létezett. A két ág a reformkor elején, 1825-ben egyesült. Megalakulása után – a XVIII. század végén – a Magyar Társaság is külön könyvtárat alapított, mely a tagok saját könyveiből, ill. a tanárok adományaiából állt. Az egyházi teológiai rész az iskola államosítása után az akkori rendelkezés értelmében az evangélikus egyház gondozásába került. A könyvtár gyarapodása főleg adományokból származott, a diákok könyvtári járulékot fizettek. Állománya a reformkor idején kb. 10.000, a kiegyezéskor 17.000, 1912-ben 24.000, napjainkban kb. 40.000 kötet. *„Elsősorban a német tudomány műveit gyűjtötte, de mindig erős érdeklődést tanúsított – a lakosság igényeit követve – a magyar nyelv, irodalom és művelődés iránt is.” (16)*

Mi az, ami ezt a komoly hagyományokkal és értékekkel bíró könyvtárat puritán megjelenése ellenére is olyan élővé és lelkesítővé tette? – A szelleme, mely Pröhle Jenő elődeit is megfogta, akik – vele együtt – tudatában voltak annak a kincsnek és szellemi hatalomnak, amit mindez jelentett. Ez volt érezhető az iskolatörténeti kiállítás anyagában, mely jórészt a könyvtár állományán nyugodott. Illusztrálja ezt a szellemet a kiváló finnugor nyelvész, *Zsirai Miklós* vallomása a könyvtárról 1939-ből, 27 évvel a Társaságból való távozása után:

„Ha tőlem kérdeznék, a Társaság jótéteményei között minek köszönhetek legtöbbet, habozás nélkül ezzel felelnék: a Társaság ismertette meg, szeretettette meg velem a könyvet és a tudományos munkát. Mai szemmel nézve meglehetősen szegényesnek látom ugyan hajdani könyvtárunkat, de előtünk így is kincseket tárt fel, de ilyen elnyűtt állapotában is alkalmasnak bizonyult arra, hogy a detektívponyva fertőzéstől és a tankönyvbölcssesség cellájából a korlátlan ismeretek és győzelmes gondolatok verőfényes ígért földjére szabadítsa ki bennünket. A szűkösen világított olva-

sóteremben friss levegő csapott az arcunkba, fénycsóvák gyúltak fel, távlatok nyíltak meg szemünk előtt, amint önfeledten habzsoltuk az egészség, szépség és igazság ígéit. Hány meg hány ezer lelket menthetett meg a könyvtár szentéyle!” (17)

A muzeális jellegű könyvanyag gondozása mellett az iskola könyvtárosaként fő feladatának tekintette a volt diákok és tanárok munkásságának nyomon követését nemcsak az iskolai kiállítások alkalmából, hanem folyamatosan. Nála jobban senki nem tartotta fejben az egész líceumi „nagy család” eredményeit – mondhatjuk világszerte, hisz sokfelé sodorta egykori diákjait a történelem vihara.

Jó volt a visszhangja az iskola 400 és 425 éves fennállásának, illetve a könyvtár alapítása 300 éves jubileuma alkalmából rendezett kiállításoknak. „Az iskola jubileumának megünneplése erősen ellenzéki megnyilvánulás volt ekkor is [1957!], később is. A Magyar Társaság léte és az evangélikus múlt is ösztönözte erre a diákságot, tanári kart.” (18) Az iskola 400 éves jubileumi ünnepén, 1957 novemberében ő is előkelő helyen kapott szót, és tartotta meg nagy visszhangot keltő „**Berzsenyi olvasásakor**” című előadását. Berzsenyi volt az a költőóriás, akihez különösen mély tisztelet, mondhatjuk hódolat fűzte. Klasszika-filológusként pontosan megérezte, hogy a költő – Kazinczyval vitatkozván – miért irányította „a magyar poézis menetelét ... a nagy rómaiak és görögök felé”, ui. „a bölcs görögöknél a lélekképzés egészét a poézis képezé”. 1957-ben bizonyágtétel, bátor kiállítás, kockázatvállalás volt idézni e sorokat:

„lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat” (A magyarokhoz, 1807);

„Így minden ország támasza, talpköve
a tiszta erkölcs...” (A magyarokhoz);

„... s megyek

Rendeltetésem pályafutásain,

A jobb s nemesb lelkeknek útján...

Bizton tekintem mély sírod éjjelét!” (Fohászzkodás)

Az előadás befejező szakasza komoly útravaló nemcsak diákoknak...

„Testvérem a magyarságban, ha testvérem akarsz maradni a megvizsgálódásban, sorsodhoz edződésben, bölcs elöretekintésben: olvasd Berzsenyit és iskolánk nem legjobb tanulójától, de legkülönb, mesterünkké nőtt diákjától tanuld meg azt, amit Adyig és azóta beh elfeledtünk, tanulj meg görögül s férfiul”. (19)

„Ez a felmérhetetlenül nagy tudású férfi nemcsak saját tudásához, de szakterületei más művelőihez mérten is rendkívül keveset publikált.” (20) Tartalmilag áttekintve Pröhle Jenő irodalmi munkásságát, megállapítható, hogy tanulmányai, cikkei mind az alma mater-hez kapcsolódnak – legyen szó akár az intézmény neves tanáraitól vagy diákjairól, akár a könyvtár kincseiről.

Legátfogóbb tanulmánya – **Petőfi költészete és szelleme a soproni evangélikus líceumban a kiegyezésig** (ld. a bibliográfiát) – az egyetlen, ami az ő neve alatt szerepel a nemzeti könyvtár hagyományos cédulakatalógusában. Igen alapos kutatómunka előzte meg e tanulmány végleges formába öntését. Tárnya a költő kultusza életében, majd halála után a zord ötvenes években s a kiegyezését megelőző enyhülő légkörben. Óriási tárgyismeretet tükröz, és aprólékos filológiai munka eredménye e cikk. Kár, hogy a többi témával, amellyel az élete során foglalkozott, nem jutott el az összegzésig...

Bár a hagyatékában található iratanyagnak eddig csak töredékét sikerült áttekintennem, mégis fontosnak tartom néhány momentumra felhívni a figyelmet. Sok időt és energiát fordított az iskola egykori rektorának, Hajnóczy Dánielnek ruszti (ma Ausztria) kutatására (ő Hajnóczy József nagyatyjának testvére volt!). A leltárkönyv másolata, valamint tetemes cédulaanyag alapján állítható, hogy ezt a kutatást folytatni kellene – különös tekintettel a nagyszámú hungarikára. A kutatásról készült egy összefoglaló, de ez nyilván nem a teljes munkát vette számba.

Hogy mivel foglalkozott még?

Igen sokan megkeresték személyesen, levélben, telefonon a legváltozatosabb kérésekkel, kérdésekkel. Az Országos Széchényi Könyvtár régi könyvekkel foglalkozó munkatársaival rendszeres kapcsolatban állt könyvészeti azonosítások tárgyában. Egy-egy feltett kérdésre adott válasza külön tanulmányként is megállja a helyét, pl. amikor *Dienes András* Petőfi-kutató kérdését – „Mit tanítottak a donatisták Sopronban latinból és más tárgyakból?” – válaszolta meg! Készséggel működött közre a „Pótlások a lexikonokhoz” kiegészítésében.

S hogy mi mindenre telt még az idejéből?

A Soproni Könyvtárközi Bizottságnak megalakulásától aktív tagja, 1978-ig elnöke volt.

Főmunkatársa volt az *Evangélikus Nevelő* c. lapnak, mely 1947 júniusától 1948 júniusáig jelent meg. Szerkesztőbizottsági tagja volt a *Soproni Szemle* c. folyóiratnak 1967 és 1980 között.

Tagja volt a Magyar Pedagógiai Társaságnak, a Magyar Filológiai Társaságnak, a Soproni Öregdiákok Körének, rendezvényeiket szívesen látogatta.

Hosszú éveken át ő volt az Erdészeti és Faipari Főiskola, majd Egyetem legtöbbet foglalkoztatott angol fordítója. Nyelvórákat is adott, elsősorban angolt.

„A soproni evangélikus gyülekezet presbitereként élete példájával, egyház- és gyülekezetértörténeti kutatásaival nagyon értékes és hasznos tagja volt gyülekezetének.” (21)

A nyári hónapok mindig visszatérő fénypontjai voltak számára a találkozók, melyekre hűséges tanítványai, illetve a diáktársak mindig meghívták. A ragaszkodást még ma is jelzi sírján egy-egy osztály koszorúja...

Kiemelkedő pedagógiai és tudományos munkássága elismeréséül 1957 novemberében megkapta a **Közoktatás kiváló dolgozója** kitüntetését, a város kulturális életében való részvétele méltánylásául 1971 júniusában a **Lackner Kristóf** éremmel, 1977 áprilisában a **Pro Urbe** díjjal tüntették ki. Diplomája 50 éves jubileuma alkalmából, 1983 decemberében díszoklevelet kapott a jogutód intézménytől, az Eötvös Loránd Tudományegyetemtől.

Összegzésül hadd kössek csokrot az Őt méltatók írásaiból.

„...soha, senkivel szemben nem érezte szellemi fölényét. ...Pröhle Jenő olyan ember volt, olyan egyéniség, akinek jelleme, embersége messze felülmúl, elhomályosít bármilyen hatalmas tudományos életművet, érdemeket is. ...a humanitás európai és nemzeti szellemet sugározta az ő pedagógiai munkássága, azt a krisztálytisztá emberi tisztességet, amelynek ennyire természetes és példamutató formában – sajnos – ő utolsó képviselője volt. ...És a haladás vállalására, igazi demokráciára, szó szerint a nép hűséges és alázatos szolgálatára tanított bennünket szavakkal is, a kezünkbe

adott könyvekkel is és életével is. ... törhetetlen hittel szerette az emberiséget és az egyes embert. ... vallom, ha szigorodó világunkban élő maradhat az emberi tisztesség, a humánus, abban Pröhle Jenő életének, tanításának és emlékének óriási része van." (22)

„Senkitől ezen a világon annyit nem kaptam, mint tőle. Úgy szórta rám az emberi szellem kincseit, mint valami varázsló, aki a világ előtt remetének álcázta magát, aki semmi mást nem akart, csak adni, adni ennek a szánalmas világnak rejtett kincseit.” (23)

„Szinte összenőtt az iskolával! A hűség, az iskola- és emberszeretet, a tanítás és nevelés ingajárata volt útja naponta Mező utcai otthona és a Széchenyi téri Gimnázium között... Nemcsak letűnt évszázadok, évtizedek anyagában kutatót, de bár-mikor segítséget, szíves támogatást kaptunk tőle kutató, tudományos munkánkban. Szívből kívánok magyar népünknek és nemzeti művelődésünknek ilyen, szerénységükben is világító, mélytudású és hűséges nevelőket!” (24)

*

Befejezésül álljon itt Sarkady Sándor soproni költő verse, mely az *Élet és Irodalom* 1986. november 21-i számában jelent meg:

**Egy tudós könyvtáros halálára
– Pröhle Jenő emlékének –**

Sötét zászlóval gyászol a liceum.
A méltóságos bibliotéka sír.
Vasajtáját nem nyitja többet
Ősz hajú öre sok ősi könyvnek.

A hajlott hátú Lexikon elköszönt.
Szabad szolgálat volt szelíd élete:
Görög szegénység, munka, hűség –
Tiszta szívű, nemes egyszerűség,

Utolszor télen láttam; a Bécsi domb
Síkos lejtőin botladozott szegény:
Jött még egyszer megnézni Sopront,
Látni a völgyet, az ősi Tornyot.

Mit szenvedett! Már önmaga roncsa volt;
Még tervezett, még tenni akart, de már
Csak pislákol a fényes elme –
Szíven ütött dadogó keserve.

Most nincs már kín, nincs szegény, elült a gond.
Görög derűvel fénylik az új tavasz;
Békét ígér a hárs virága
Pröhle Jenőnek a másvilágra.

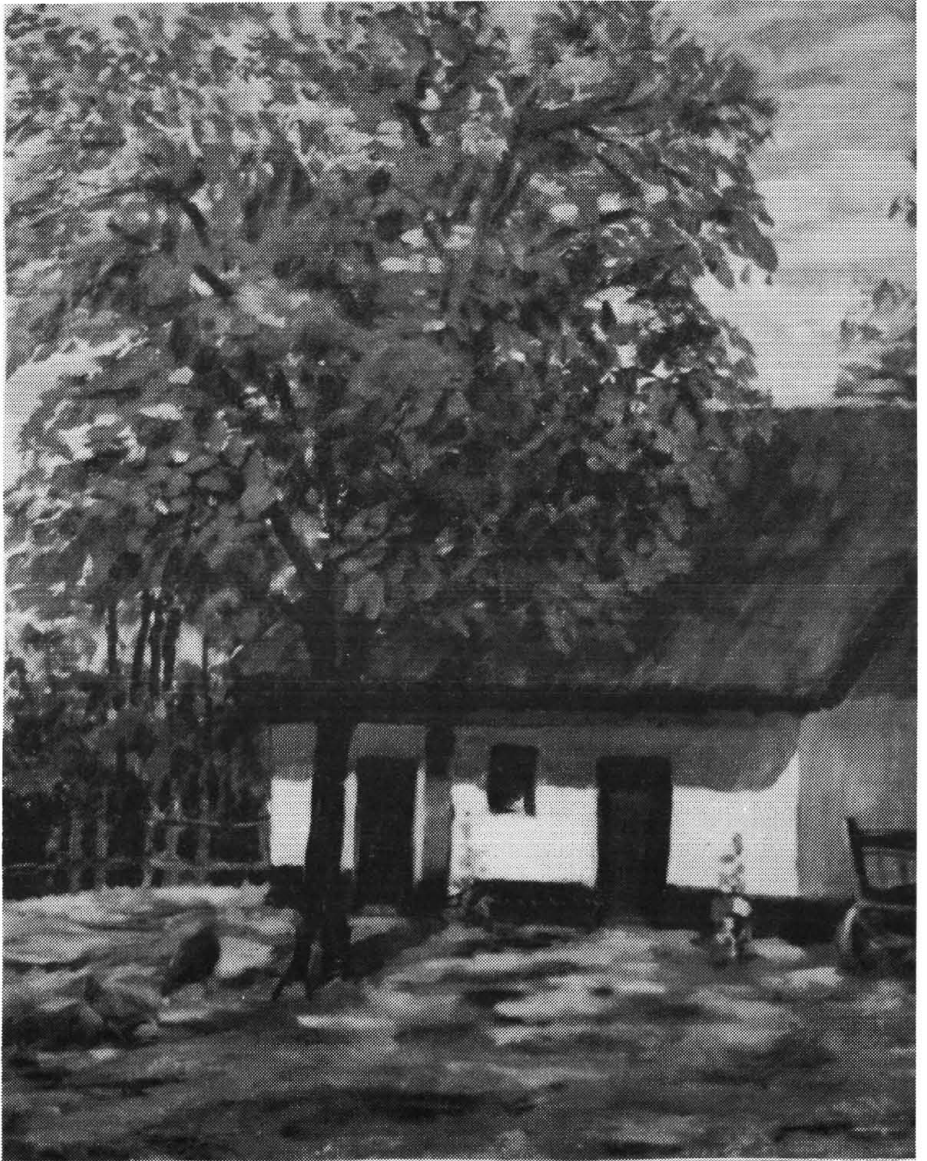
Pröhle Éva

Jegyzetek

1. Környei Attila: Pröhle Jenő és a Magyar Társaság.
= *A soproni liceumi Magyar Társaság emlékkönyve (1790–1990)*. Szerk. Benkő László. [Sopron, Berzsényi Dániel Gimnázium, 1990.] 33. p.

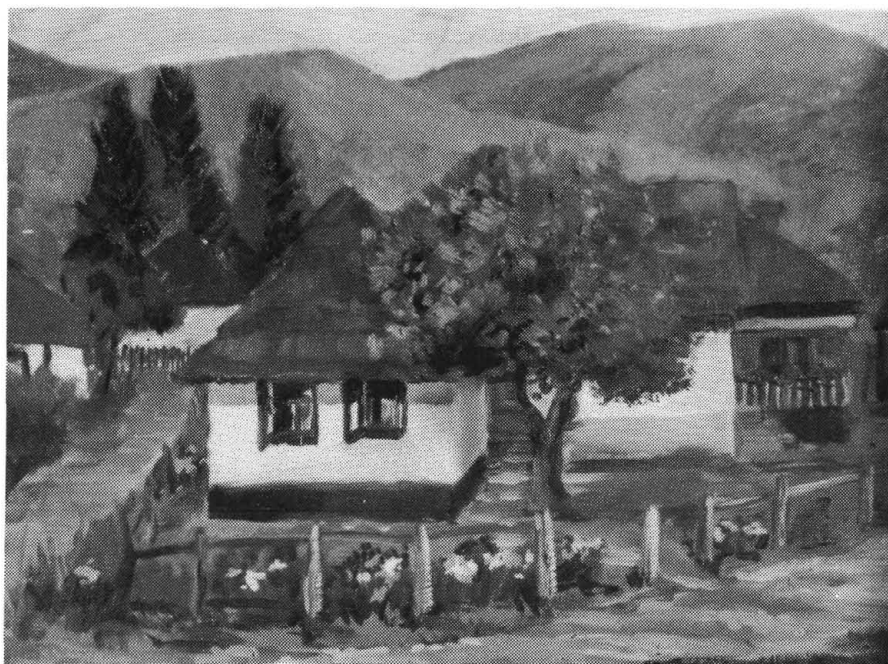
2. Környei Attila: Pröhle Jenő (1909–1986).
= *Soproni Szemle*, 42. 1988. 2. 175. p.
3. *Az EÖTVÖS KOLLÉGIUM tanárainak és szeniorainak jelentései klasszika-filológus ... hallgatóik tanulmányairól.*
Moravcsik Gyula, 1929. december 21. (MTAK Kézirattár, Ms 4240).
4. *Az EÖTVÖS KOLLÉGIUM tanárainak...*
Moravcsik Gyula, 1930. június 7. (MTAK Kézirattár, Ms 4240).
5. *Az EÖTVÖS KOLLÉGIUM tanárainak...*
Moravcsik Gyula, 1931. június 8. (MTAK Kézirattár, Ms 4240)
6. *Jelentés a Báró Eötvös Collegium 1927/28. iskolai év I. félévben végzett szakvezetői munkáról.*
Szabó Miklós (MTAK Kézirattár, Ms 641/600).
7. *Az EÖTVÖS KOLLÉGIUM tanárainak...*
Szabó Miklós, 1930. június 12. (MTAK Kézirattár, Ms 4240).
8. *Az EÖTVÖS KOLLÉGIUM tanárainak...*
Szabó Miklós, 1931. június 22. (MTAK Kézirattár, Ms 4240).
9. Wischy Ferenc: Emlékezzünk régierekről. [1998.] [Faliújságcikk].
10. Csulak Ervin: Az én Pröhle Jenőm. Sümeghy Józsefnek, valamikori osztálytársamnak írtam 1987. január 15-én.
= *VÁRhely*, 3. 1997. 1–2. 149. p.
11. Pröhle Károly: Felemelt mutatóujj. Nyári emléktöredék Pröhle Jenő sírjára.
= *Diakónia*, 8. 1986. 2. 43. p.
12. Pröhle Jenő: Könyvheti megnyitó. Sopron, Liszt Ferenc Klub, 1961. május 28. [Kézirat]. 3–4. p.
13. *A Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) évkönyve az 1994/95. tanévről az iskola fennállásának 438. évében. Tartalmazza az 1947/48. és az 1948/49. tanév évkönyvét is.* Sopron, 1995. 119. p.
14. Pröhle Jenő 1952. szeptember 27-i keltű önéletrajza. [Kézirat].
15. Madas András 1977. december 27-i keltű levele. [Kézirat].
16. Csapody Csaba–Tóth András–Vértesy Miklós: *Magyar könyvtártörténet.* Bp. Gondolat, 1987. 130. p.
17. Pröhle Jenő: „Az én könyvtáram”.
= *Könyv és Nevelés*, 8. 1966. 3–4. 22–23. p.
18. Hárs József: A Soproni Ünnepi Hetek története (1932–1993). Sopron, 1994. (A Soproni Szemle Kiadványai, 18.)
19. Pröhle Jenő: Berzsényi olvasásakor. Sopron, 1957. október 17. [Kézirat] 4. p.
20. Környei Attila: Pröhle Jenő..., 175. p.
21. Sümeghy József: Pröhle Jenő – hűséges tanárunk. [A soproni ev. temetőben a temetésen 1986. június 5-én elhangzott beszéd kézírata.] 1. p.
22. Környei Attila: Pröhle Jenő..., 175–177. p.
23. Csulak Ervin: Az én Pröhle Jenőm... 147. p.
24. Sümeghy József: Pröhle Jenő... 3. p.

Nem amatőr

A címbe kiemelt tagadás elsősorban és közvetlenül *Rosta Erzsi* közkeletű minősítésére vonatkozik. Az OSZK munkatársát szeretik és szokták amatőr festőművésznek minősíteni, persze nem bántó éllel, hanem mintegy egy sokszáz éve elavult szokás (vagy inkább dogma) alapján. Nos, mint lapunk e számának forgatói is megítélhetik, *Rosta Erzsi* festőművész. Minden jelző nélkül, a szó tisztán esztétikai értelmében és módjában. Ilyen kérdésekben az érvelés, verifikálás elsősorban rámutatást jelent. Tehát: ecce a festőművész munkái! De vonatkozik a cím állítása (mert a tagadás is állítás, legalábbis Arisztotelész óta) a Zebegényi Községi Könyvtár művészet körüli munkálkodására is. Csendben, a nagyobb (és sajnos a kisebb) nyilvánosság szinte minden visszajelzése, pártolása, bátorítása, biztatása (stb.) nélkül, ez a csöppnyi könyvtár hatalmas műpártolói, műbemutatói, művészetterjesztő munkát végez immáron nagyon régóta. Nem a könyvtári munka helyett, nem az alapfeladatok mintaszerű ellátásának rovására, hanem pluszként, ajándékként mintegy. Hála érte *Pálosné Völgyi Edit* könyvtárosnak, és a polgármesternek, a nagy művészetbarátnak és mecénásnak, *Krebsz Ferenc*nek, akinek illetően érdemeiből egyáltalán nem von le semmit (sőt!), hogy a könyvtár kiállítási tevékenységéhez nyújtott segítsége révén községe idegenforgalmára is gondol. De hogy nemcsak arra, igazolhatja, hogy ott látni őt is minden vermisszáson. (VK)

Egy óvári nyomdász a múlt században

*Czéh Sándorról,
nyomdai mintakönyve ürügyén*

Nyomdászattörténeti szakirodalmunk újabb értékes (és szép) könyvvel gazdagodott. *Helle Mária* tette közzé a *Hansági Múzeumban, Mosonmagyaróvárott* őrzött becses forrást, *Czéh Sándor* magyaróvári nyomdász–kiadó 1836-tól 1875-ig használt illusztrációinak és díszjeinek mintakönyvét. A kötet gerincét a hasonmások és a képekhez tartozó leírások alkotják, de a közreadó a bevezető tanulmányban összefoglalja a Czéh-nyomda történetét, és elkészítette 1836–1886 közötti kiadványainak 306 tételt számláló bibliográfiáját. (Az alapító 1880-ban visszavonult, *Lajos* fia vezette tovább a vállalkozást, de 1886-ig az ő neve alatt jegyezték be a nyomda kiadványait az OSZK gyarapítási naplóiba.)

*

Mit lehet tudni Czéh Sándorról? Jó polgár, a hazai művelődés ügyének kevésbé ismert derék munkása volt – jellemezhetnénk röviden a hírlapi gyászjelentések stílusában az 1813–1883 között élt nyomdászt. A Czéh Sándor alapította nyomda azonban mint jelenség ennél összetettebb probléma, a magyar nyomdászat XIX. századi történetébe szervesen illeszkedik tevékenysége, és alkalmas arra, hogy megvilágítsa a múlt századi kis nyomdák működésében megfigyelhető egyes törvényszerűségeket.

A nyomda a hazai könyvtártörténet egyik jelentős korszakában dolgozott. Országos hírnévre, jelentőségre nem tudott szert tenni, a XIX. század közepén egy nyomdának vagy kiadónak – ha nem Pest-Buda volt székhelye – erre már csak kivételes esetben volt lehetősége. Czéh Sándor személyisége és egész üzletpolitikája egyfajta kettősséggel jellemezhető: egyrészt nemes művelődési célokért küzdő reformkori polgár, ugyanakkor a szabadságharc bukása után a megváltozott – nem is elsősorban politikai, mint inkább gazdasági – helyzetet józanul mérlegelő üzletember.

Magyaróvár – jelenlegi nevén *Mosonmagyaróvár* – nyomdászata a XVI. századi kezdetet, *Huszár Gál* rövid ideig tartó, ám annál jelentősebb tevékenységét figyelmen kívül hagyva csak a múlt század harmincas éveitől, Czéh Sándor műhelyének 1836-os megalapításától számítható. Az írásbeli kultúra és a könyv, az olvasmány észrevehető terjedésének ideje volt ez a kor. A könyv a roppant kicsiny létszámú kulturális elit – amely kevés kivételtől eltekintve azonos volt a politikai és gazdasági elittel – és a valamivel népesebb köznemesség és a városi polgárság mellett a társadalom szélesebb köreiben is megjelent, mindennapos jelenséggé vált. A XVIII. század végétől már a jobbágyi háztartásokban sem volt teljesen ritka és szokatlan, a fennmaradt hagyatéki leltárak mellett visszaemlé-

kezések is bizonyítják ezt. Az 1770-ben született Kis János – a maga korában népszerű költő, evangélikus szuperintendens és (amiért ma is leginkább számon tartjuk) *Berzsenyi Dániel* barátja, *Sopron vármegyei jómódú jobbágyszülők fia* – írja a szülői házra visszaemlékezve: „*Minthogy a szoba mulatságra kevés alkalmat ada, azon néhány, többnyire szép kötésű könyvek, melyek egy kis alacsony polcot ékesítettek, s melyeket szüleim által kivált ünnepi napon gyakran használtatni láttam, szemeimet s figyelmemet korán magukra vonák s játékim tárgyai levének.*” Az olvasóközönség bővülése szükségessé és lehetővé tette a nyomdák számának emelkedését (ez azután visszahatott az olvasók számának alakulására), és a XIX. század elején a nagy kulturális centrumok mellett már kisebb mezővárosok is büszkélkedhettek nyomdával. Magyaróvár is ezek közé a városkák közé tartozott, és Czéh Sándor nyomdája reális igények kielégítésére kezdte meg működését. Nem minden üzleti kockázat nélkül persze, hiszen Győr és még inkább Pozsony közelsége megnehezítette az új vállalkozás indulását. Józan üzletpolitikával kellett vezetnie Czéh Sándornak a vállalatát.

Sok évtizedes felismerés – és napjaink tömegkultúrája tucatnyi bizonyítékkal támasztja alá –, hogy a társadalom életében megjelenő és robbanásszerűen terjedő, a hagyományos közlési formákat átalakító kommunikációs eszközök térhódítása egyáltalán nem jelenti a kulturális ízlés és az esztétikai értékválasztás minőségi javulását, sőt. Az eszköz használatának demokratizálódása csupán a technika rohamos terjedését jelenti, a civilizációét, nem pedig a kultúráét (hogy német filozófusok dualisztikus jellegű szellemtörténeti kategóriáit használjuk). Ezekben a korszakokban a kultúra termékei és műfajai popularizálódnak, az addigi formák kiürülnek, és megjelenik a tömegkultúra, amely egyébként egy túlhaladott ízlés- és értékvilág konzerválója lesz. A kultúra demokratizálódása – úgy látszik – szükségszerűen maga után vonja a kulturális elit szellemi ellenállását – reakcióját –, amely egyfelől új összefüggések, új formák, új nyelv keresésében, másfelől a tegnapi újat ma birtokba vevő tömeg értetlenségében nyilvánul meg. Ismét szélesedik a távolság az elit- és tömegkultúra között; igaz, a többség számára a korábbinál sokkal magasabb szinten stabilizálódik a különbség. (Kb. ez a demokrácia egyetlen előnye a kultúrában.) Persze mindig vannak, akik megkísérlik áthidalni a két kultúra közötti távolságot. Szerencsére, mert alighanem az általuk indukált feszültség és az arra adott válasz a szellemi élet, a kultúra hajtóereje.

Czéh Sándor, a derék magyaróvári nyomdász sok társával együtt a kultúra demokratizálódásáért folytatott erőfeszítések egyik kevésbé ismert képviselője volt. A reformkor gondolkodói a nemzet felemelkedésének útját az érdekegyeztetésben vélték felfedezni, ezért fordult figyelmük az „adózó nép” sorsa, így művelődése felé. A népnek szánt alkotások a tudatos művelődéspolitikai eszközei voltak. Mit sem érnek azonban a korszakos eszmék, ha nincsenek személyek és intézmények, akik és amelyek eljuttatják a néphez azokat. A múlt században alakult vidéki kis nyomdák tulajdonosai kétségtelenül e nemes eszmék jegyében is jelentették meg kiadványaikat. Czéh Sándor is tudatosan vállalta a nép művelésének és „mulattatásának” ügyét. *Ipolyi Arnold*nak írott levelében olvashatjuk: „...*hogy szegény magyar népeink is kapjanak mulattatót szájok íze szerént, úgy is sajnós, hogy részökre senki se szán egy pár napi fáradságot, vagy ha ád is ki valamit, annak se kidolgozását, se a nép közötti terjesztését nem érti. Az is igaz, hogy ezúton*

sok bitang jószág is terjed, kivált vallásos, mellyeknek csak jobb kidolgozással lehetne elejét venni." Czéh valóban igyekezett – amennyire az adott körülmények között ez lehetséges volt – jó és értékes, egyúttal „mulattató” kiadványokat megjelentetni. Ugyanakkor polgár volt, vállalkozó, akit ha vezéreltek is nem eszmék, alapvetően megélhetése eszközöként tekintette műhelyét. Nemcsak kiadott könyveket, de kölcsönkönyvtárat is berendezett – nem a népnek, hanem a műveltebb polgári közönségnek. Mintegy 4000 kötetes állományában kevés kivétellel korabeli divatos szerzők műveit kínálta német és francia nyelven. A könyvtárról Mónus Imre tett közzé tanulmányt a *Magyar Könyvszemle* 1993-as évfolyamában, ahol a következőket írta: „Tekintsük már azt magát nemeselekedetnek, hogy abban a kis városban megkísérelt könyvtárt létrehozni. Vezette és működtette több mint negyven éven át. Az olvasás ügyének használt akkor is, ha csak szórakoztató könyveket adott kézbe.” Végző soron az általa kiadottakról is czekek lehet leírni.

Czéh Sándor mint kiadó tehát saját vállalkozásban, saját kockázatára elsősorban az 1840-es években jelentetett meg népies kiadványokat. 1860-ig egyre csökkenő számban még adott ki ilyen jellegű frásokat, meséket vagy históriákat, akkor azonban felhagyott megjelentetésükkkel, a saját kiadású népkönyvek helyét elfoglalták a „sokkal biztosabb bevételt jelentő megrendelések.” (Helle Mária) Hogy felhagyott a kiadással, annak az alapvető oka, hogy a tőkeerősebb konkurenciával nem bírta a versenyt. Egyes pesti vállalkozások – főleg a *Bucsánszky*-nyomda – óriási példányban dobták piacra népies füzeteiket. Ezeknél a cégeknél a népnevelői szándék már háttérbe szorult, felváltotta a nyereség – a minél nagyobb nyereség – mint cél. A korszerű felszerelésű nagy pesti vállalatokkal szemben a vidéki nyomdák egyre inkább háttérbe szorultak, illetve a helyi igényeket elégtették ki a továbbiakban bérmunkában.

Mintegy két évtizedre tehető tehát az az időszak, amikor Czéh Sándor mint kiadó tevékenykedett. Fontos kiadványai voltak az ún. „*moritas*”-ok (más forrásban e kiadványtípus neve *moritat*). A német eredetű kriminális ponyva elnevezése volt ez a XIX. század elején, neve a német „*Mordtat*” (gyilkosság) megmagyarításából származik. Ezeket a magyar mellett németül is megjelentette. (Czéh egyébként időnként horvátul is adott ki nyomtatványokat; *Moson* megye népesége tí. ebben a korban 64 százaléban német anyanyelvű volt, 20 százaléka magyar, 10 pedig horvát). Az evangélikus felekezetű Czéh népies kiadványainak jó része katolikus hitbuzgalmi írás volt: ájtatos ének, ima, kegyhelyekhez kapcsolódó zarándokének. 1838–1849 között adta ki naptárát *Legújabb hazai és mulatóságos kalendárium Magyar és Erdélyország számára* címmel. Népszerűségét bizonyítja, hogy 3000 példányról indult, és utolsó évfolyama már 15.000-ben jelent meg. A gazdagon illusztrált kalendárium a praktikus tudnivalók mellett olvasmányokat is tartalmazott: népballada, vers, jó tanács, példabeszéd, népdal, népiessé vált műdal, közmondás szórakoztatta és oktatta az olvasót.

Czéh igyekezett kiadványai terjesztését is megoldani. Részben maga árusította őket – vállalatához könyvesbolt is tartozott –, részben pedig Aradtól Pozsonyig 11 városban ottani könyvesek terjesztették kiadványait. Népies füzeteit azonban főleg vándorkereskedők és historikusok kínálták a vásárokon. A historikusok olyan vándor mese- és énekmondók voltak, akik a vásárokon léptek fel történeteikkel, és az előadottak szövegét nyomtatásban is árulták A sok évszázados,

tradicionális szóbeli és az új, éppen csak terjedő írásbeli kultúra érdekes kapcsolódása figyelhető meg tehát a vándorló historikusok működésében. Szerepük a paraszti olvasmányok terjesztésében jelentős volt. „*A paraszt könyvárusnál ritkán vesz valamit, hanem csak a historikusoktól cserél, kik hozzá hasonló szegények, azok pedig illyesmit koncz számra veszik a nyomdászoktól*” – idézi Helle Mária Czéh Sándor egyik leveléből.

Az óvári nyomda kiadványainak kelendőségét nagy mértékben fokozta gondos tipografizálásuk és díszítésük. Czéh Sándor műhelye viszonylag szerény felszerelésű volt, bizonyítja ezt az is, hogy kiadványaiban kizárólag fametszetű illusztrációk láthatók. Ez volt a legolcsóbb illusztrálási technika, és az egyszerűbb felszereléssel nem is nagyon lehetett volna rézmetszeteket vagy litográfiákat sokszorosítani. A tulajdonos igényességét bizonyítja, hogy szokatlanul nagy számban szerezte be a fametszetes dúcokat: a Helle Mária által közreadott mintakönyv közel 1200 illusztrációt és nyomdai díszet tartalmaz.

A képek négy témakört fognak át: vallásos képek, kalendáriumok készletei, ponyvák és alkalmi kiadványok borítóképei, vignetták és városképek. A dúcokat nagy becsben tartották a nyomdászok, magas előállítású áruk kellően indokolta ezt. Czéh Sándor fametszeteinek és díszjeinek egy része is régi volt, a XVIII. század elejéről, közepéről származott. Művészi kvalitásuk változó, zömmel bécsi, pozsonyi és pesti műhelyekből származnak. Mindenesetre ezek a képek jelentették a Czéh-nyomda által kiadott könyvek olvasóinak – a templomban látható szakrális művészet alkotásai mellett – a vizuális művészetet és kultúrát. Helle Mária forrásközlése nemcsak a magyar nyomdászat múltja egy apró fejezetének megismerését teszi lehetővé, hanem a vizuális tömegkultúra XIX. századi terjedését is Magyarországon.

(Czéh Sándor magyaróvári nyomdász–kiadó illusztrációinak Mintakönyve az 1836 és 1875 közötti évekből. A kötet anyagát felkutatta, szerkesztette, a tanulmányt, a képmeghatározásokat írta, a kiadványlistát összeállította és a kötetet tervezte Helle Mária. Bp. 1998, Balassi Kiadó, 3000 Ft.)

Pogány György